

Prethodno saopštenje

UDK 94(497.6):94(497.11)"1804/1813"

DOI 10.7251/SVR1817043T

U TROUGLU VELIKIH SILA: BOSNA I HERCEGOVINA TOKOM PRVOG SRPSKOG USTANKA (1804–1813)

Mr Bratislav Teinović¹

Muzej Republike Srpske, Banjaluka

Apstrakt: Tokom Prvog srpskog ustanka 1804–1813. koji se odigravao i u Bosanskom pašaluku, došlo je daleko više nego u Beogradskom pašaluku do susreta interesa velikih sila: Austrije, Francuske i Rusije. Francuska spoljna politika je tokom Prvog srpskog ustanka zauzimala prema Srbima proturski stav. Austrija je, kao i Francuska strahovala od mogućeg povezivanja ustanika u Bosni sa ustanicima u Beogradskom pašaluku, kao i njihovog oslanjanja na Rusiju. Karadorđeva igra oko uključivanja, ne samo bosanskih Srba nego i bosanskih katolika u srpski ustanički pokret bila je za Austriju vrlo opasna. Iz ovih razloga ona je više od bilo koje evropske sile radila na destrukciji ustaničkog požara u Bosni. Beču je turski integritet bio važniji, sigurno više od položaja hrišćana na njenim jugoističnim granicama.

Ključne riječi: *Bosna, Velike sile, Austrija, Rusija, Francuska, ustanak*

UVOD

Od zaključenja Karlovačkog mira 1699. godine Porta je evropskim protektorima priznavala zaštitu hrišćana u Bosni i Hercegovini, Austriji nad katolicima, a Rusiji nad pravoslavnima. Osim buđenja nacionalne svijesti koja se iz ustaničke Srbije prelila u Bosnu i Hercegovinu, na početak i tok ustanka bosanskih Srba u izvjesnoj mjeri svakako su uticali i odnosi između velikih sila, osim dvije hrišćanske protektorice i novog dalmatinskog susjeda, Francuske. Austrija je zaključenjem Svištovskog mira sa Turskom 1791. započela politiku miroljubive koegzistencije sa ovom zemljom, preusmjeravajući svoju borbu protiv Napoleonove Francuske, kojoj je 1815. zadala smrtonosni udarac. Iz ovih razloga, Austrija je tokom decenije borbe Srba protiv Turaka (1804–1813) bila neskriveno na turskoj strani. U tom periodu, konstanta njene spoljne politike bila je orijentisana na dezavuisanja dominirajućeg ruskog uticaja, kao i pokušaja stvaranja veće srpske države.

* b.teinovic@hotmail.com. Magistar istorijskih nauka, doktorand istorijskih nauka i muzejski savjetnik u Muzeju Republike Srpske u Banjaluci.

DECENIJA DEZAVUISANJA SRPSKOG POKRETA U BOSNI I HERCEGOVINI

Tokom Prvog srpskog ustanka 1804–1813. koji se odigravao i u Bosanskom pašaluku, došlo je daleko više nego u Beogradskom pašaluku do susreta interesa velikih sila. Interes Austrije za Bosnu i Hercegovinu ustoličen je istorijskim dogovorom ruske carice Katarine II i austrijskog cara Josipa II o podjeli interesnih sfera između Rusije i Austrije na Balkanu, po kome je Austriji pripala Bosna i Hercegovina. Od tog vremena austrijska politika prema Bosni i Hercegovini vodila se bez kompromisa, sve do konačnog njenog zadovoljenja, okupacije 1878. godine. Napoleonova izjava, po kojoj je: „Austrija geografski neprijatelj Srbije”, odnoseći se više na politiku i kulturu, a manje na geografiju i strategiju, definisala je ovu zemlju, kako kaže akademik M. Ekmečić, kao: „istorijsko prokletstvo nad cijelom budućnošću srpskog naroda”, žigosanog u prvom redu kao vječni ruski saveznik. Uvjerenje bosanskih Srba, da Austrija zbog ratova koje je vodila tokom prošlih vijekova protiv Turske ima oslobodilačku misiju porobljenih hrišćanskih Slovena na Balkanu napušteno je nakon posljednjeg rata 1788–1791, a naročito početkom Prvog srpskog ustanka 1804. godine.

Ruska politika na Balkanu maštala je o izlasku na Jadransko i Sredozemno more, što se moglo najlakše ostvariti pomažući oslobođenje tamošnjih hrišćanskih naroda. Prema Srbima, Rusija je tokom Istočnog pitanja vodila neujednačenu spoljnu politiku. Ispočetka, kada su Srbima bili najpotrebniji Rusi su prvenstveno zbog straha od Napoleona održavali dobre odnose sa Turcima. Međutim, kada je na veliki pritisak Napoleona krajem 1806. godine Turska objavila Rusiji rat, ova je Srbijance odvrtila od prihvatanja autonomije pod Turcima („Ičkov mir”), obećavši im za ratno savezništvo sa njima punu samostalnost. Rusko–turskim primirjem 1807–1809, u trenucima kada srpski ustanak tokom 1809. zapadne u opasnu krizu, a pogotovo nakon francuske odluke da 1812. uništi Rusiju i kada se ova iz tih razloga miri sa Turskom, Srbija je bila hladnokrvno odbačena od Rusije.

Srbi iz Bosne i Hercegovine tradicionalno su bili okrenuti Rusiji, koja je prema odredbama mirovnog ugovora između Rusije i Turske u Kučuk–Kainardžiju 1774. imala legalno pravo zaštite interesa hrišćana u Turskom carstvu. Nakon posljednjeg austrijsko–turskog rata 1788–1791, Rusija je i definitivno postala pokrovitelj hrišćana. Ruska carica Katarina II je u proglasu 17. februara 1788. pravoslavnim slovenskim narodima u Turskom carstvu, naglasila da će se brinuti o narodu, koji je sa Rusima jedne vjere.

Austrijska agitacija u Bosni može se pratiti od vremena kada su prema izjavi jednog višeg austrijskog oficira iz Zemuna novembra 1804. godine „ustanici iz Bosne” navodno htjeli da se stave pod zaštitu austrijskog cara. Pogotovo nakon Požunskog mira 1805. godine, kada su porasli ruski strahovi od francuskog prisustva u Dalmaciji, mogla se naslutiti i izvjesna uloga Rusije oko pobunjivanja bosanskih Srba. Austrijski poslanik u Petrogradu grof Merfeld je u martu 1806. poslao premijeru Stadionu informaciju o ruskom planu podjele Balkana, po kojoj bi Austriji, osim

„Hrvatske Turske” i Srbije pripala i Bosna. Ipak, izvještaji austrijskih pograničnih oficira morali bi se posmatrati sa rezervom, odnosno kao rezultat agitatorsko–špijunske djelatnosti. Dobro organizovana austrijska špijunska služba u Bosni i Hercegovini poznata je iz ranijih vremena. Mrežu austrijske agitacije u Bosanskom pašaluku vješto je početkom XIX vijeka ispleo i dugo vremena vodio zagrebački opat Vincenc Vlatković. On je razotkrio tajni plan pravoslavnih u Bosni, čija je navodna namjera bila da zajedno sa Crnom Gorom obnove srpsko kraljevstvo pod ruskim sizerenstvom. Austrijska konfidentska služba u Bosni bila je početkom XIX vijeka podijeljena po vjerskoj pripadnosti: katolici, kojih je u službi bilo najviše kontrolisali su pogranična mjesta, pravoslavni unutrašnjost Bosne, a Muslimani i Jevreji špijunirali su u Travniku. Povjerenje bosanskih Muslimana u austrijske vlasti ogledalo se u činjenici, što su one za pobunjivanje hrišćana u Bosanskoj Krajini sumnjičile Srbiju, ali ne i Austriju, koja je imala nesumnjiv uticaj na pasivnost katolika. Austrijska otvorena briga za katolike u Bosni bila je posebno uočljiva poslije francuskog obećanja da će priznati nezavisnost Srbije, uslijed čega su ih Karađorđevi emisari pokušali uvući u ustanak. Toj činjenici u prilog je išlo i to, što je interes katolika za pobunom bio manji, budući da su oni u Bosanskom pašaluku bili u privilegovanim položaju od pravoslavnih. Karađorđeva igra oko uključivanja bosanskih katolika u srpski ustanički pokret bila je za Austriju vrlo opasna. Pod srpskim narodom u Bosni i Hercegovini Karađorđe je osim pravoslavnih smatrao i katolike, kod kojih „kroatizacija” u Bosni nije ni započela. Austrija je iz ovih razloga u narednom periodu katolike iz Bosne i Hercegovine još čvršće vezala za svoju politiku.

Biskup Vareš pisao je juna 1807. agentu Vlatkoviću, da bosanski katolici strahujući da ih ne preduhitre „Moskovi ili Francesi” odavno žele da dođu pod vlast „našeg dobrog Cesara”. Sa Francuzima katolici nisu saradivali, a posebno ne katoličko sveštenstvo, za koje su ovi bili obični nevjernici. Austrijanci su sa svoje strane lokalnim hrišćanima prikazivali Francuze kao jeretike, a katolicima pokazivali papinu anatemu protiv njih. Francuzi su naročito bili omraženi kod katolika srednje Bosne. Njihovo žigosanje od strane katoličke crkve kao „ljudi bez vjere”, omogućilo je Austrijancima da u Bosni održe svoj preovlađujući uticaj među katolicima i u narednom periodu. Kada se tokom 1807. prenijela neistina da su Austrijanci Turcima oteli Beograd, neki banjalučki katolici pojurili su prema Savi, očekujući austrijske oslobodioce i na bosanskoj strani. Samo rijetki bosanski katolički fratri, pristali su na saradnju sa bosanskim Srbima. Između Svinjara i Pavelića među trojicom uhvaćenih hajduka sredinom marta 1808. bio je i jedan katolički župnik. Katolička inertnost u pogledu ustanka pravoslavnih u Bosanskoj Krajini nagrađena je juna 1808, kada su za razliku od Srba protjeranih iz Banjaluke, katolici bili uglavnom pošteđeni.

Pariska štampa zabilježila je prve odjeke ustanka u Bosni, koji je po njihovom izvještaču izbio bez srbijanske agitacije. Francuzi su, po svemu

sudeći, ovim aludirali u umiješanost Rusa, njihovih najvećih suparnika na Balkanu. List „Monitor” je od maja do oktobra 1804. izvještavao o sporadičnim bunama u Bosni, čije su vođe imale iste ciljeve kao i Karađorđe u Srbiji. Interesantno je, da je krajem januara 1805. godine, najvjerovatnije na podsticaj ruskog poslanika na Porti, novom bosanskom veziru Seidi Mustafa-paši upućen ferman u kome se jasno izražavala sultanova želja za popravljajem položaja bosanskih hrišćana. Izvještaji austrijskih doušnika u kojima se govorilo o pokretima ustanika u Bosni bili su u to vrijeme prilično neuvjerljivi. Potpukovnik Simeon Nakić iz Driša javljao je 31. januara 1805. godine, da se Karađorđe sa čak 30.000 ljudi nalazi kod Banjaluke i da planira pohod na Sarajevo. Dubrovački dragoman u Travniku Antun Vernaca javljao je, da su putevi u Bosnu puni ubica i drumskih razbojnika. U Biltenu francuskog konzulata u Dubrovniku od 28. maja 1805. navodi se, da Rusi nezalupotrebljavaju samo bosanske Srbe, već da u ustanak žele da uvuku i bosanske katolike. Sveštenik iz Bosne Simon Vaković, nosio je u julu 1805. ruskom poslaniku u Carigradu molbu bosanskih hrišćana, u kojoj se tražila zaštita ruskog dvora. Navedene francuske tvrdnje malo su vjerovatne, pogotovo ako se ima u vidu činjenica da je Rusija u tim godina bila u miru sa Turcima. Ruski pomoćnik ministra inostranih poslova knez Adam Čartoriski bio je tih godina na stanovištu, da se Srbima prvenstveno zbog daljine i ne može puno pomoći. Ako bi se Turska raspala, knez Čartoriski bio je više za to da Bosna pripadne Austriji, a nikako Srbiji. Tek nakon ruskog poraza od Napoleona 2. decembra 1805. mijenja se spoljna politika kneza Čartorskog. On je već tokom 1806. ozbiljno radio na formiranju Balkanske federacije u čiji sastav bi ušla Hercegovina.

Austrijanci, koji su naročito strahovali od moguće saradnje hrišćana u Bosni sa Srbijancima, javljali su u to vrijeme da u Bosni postoji sporazum „popova grčke vjere sa Karađorđem”. Francuski ministar spoljnih poslova Šarl Taljeran tvrdio je sredinom februara 1805. godine, da se srpski ustanici žele ubaciti u srce Bosne, kao i da svi pravoslavni ove pokrajine pokazuju spremnost da im se pridruže. Francuski list „Publicist” pisao je, da je Karađorđev dolazak u Bosnu najveća želja tamošnjih Srba. Francuzi su u junu 1805. širili vijesti, da poslije poraza Musa-age na obalama Drine bosanski Srbi vjeruju da će Karađorđe lično upasti u Bosnu. Čak je i neki anonimni francuski uroda primijetio, kako su se bosanski Srbi tada bolje branili od nasilja nego ranije, što je bila posljedica uspješnih akcija srpskih ustanika na Drini. Odlazak u prvoj polovini jula 1805. jedinstvene deputacije hrišćana iz Srbije i Bosne u Carigrad sa molbom, da se ponovo uspostave njihova stara prava i da se u vilajetu njihovih pokrajina imenuje jedan (zajednički-B. T.) predstavnik hrišćanske vjere predstavljao je za Francuze očiglednu Karađorđevu pretenziju na Bosnu.

Usljed promjene spoljno-političkih okolnosti nakon Požunskog mira 1805. godine, pribijavajući se da srpski ustanak ne iskoristi sve jača Francuska, Rusija je promijenila odnos prema ustaničkom pokretu, nastojeći da ga usmjeri za borbu protiv Francuza. Nudeći joj marta 1806. osim

„Hrvatske Turske” i Srbije i Bosnu, ruska diplomatija računala je na austrijsku saradnju oko podjele Balkana. Postavlja se pitanje, koliko su ustanici u Bosni znali za ove ruske prijedloge, budući da su februara 1806. jednom prestavkom ruskoj vladi tražili sjedinjenje sa Srbijom. Štaviše, neki od njih su se početkom marta iste godine dogovarali sa anonimnim „moskovskim generalom” oko budućih vojnih akcija u bosanskom Podrinju.

Vežu Petra I sa bosanskim Srbima trebalo bi tražiti u austrijskim sumnjama, da se crnogorski mitropolit još krajem XVIII vijeka založio na ruskom dvoru za restauraciju Srpskog carstva. Plan je trebalo započeti sastankom svih važnijih duhovnih lica u Bosni, kako bi radili na prikupljanju i prepisivanju srpskih srednjovjekovnih dokumenata, zbog čega je Petar posjetio dabrobosanskog mitropolita. Nakon nekog vremena, u Rusiji su u vezi sa ovim poslom putovali arhimandriti Stevan Vučetić i neki Lazar iz Bosne. Još u drugoj polovini 1802. održan je Zbor glavara hercegovačkih plemena, na kome je odlučeno da se izaslanici iz Hercegovine na čelu sa arhimandritom manastira Piva Arsenijem Gagovićem, obrate ruskom caru oko podizanja ustanka u toj oblasti. U to vrijeme, Rusi su bili u dobrim odnosima sa Portom i željeli su smirivanje situacije. Gagović je 22. novembra 1803. otputovao u Rusiju da moli pomoć za oslobođenje Hercegovine, predlažući ujedinjavanje svih Slovena na jugu u jedno „Slaveno–srbsko carstvo” sa prestonicom u Dubrovniku i ruskim knezom na čelu, koga bi odredio ruski car. Njegujući bilateralne odnose sa Turskom, Rusija je vršila spoljno–politički pritisak, kako se buna na prostoru istočne Hercegovine ne bi razbuktala. Hercegovina je preko Crne Gore bila ruska interesna sfera. Vjerska podijeljenost među pravoslavcima i katolicima u Hercegovini bila je veća nego u Bosanskoj Krajini. To je osnovni razlog što nije bilo jedinstvenog djelovanja na teritoriji cijele Hercegovine, nego samo u oblastima sa pravoslavnom većinom. Glavna žrtva pritiska na Crnu Goru, koji su osim Rusa vršili i Francuzi bili su hercegovački Srbi, kojima se isključivalo pravo zajedničke djelatnosti sa Srbijancima. Arhimandrit Gagović se po savjetu ruskog generala Iveliča nije odazvao ni na Karađorđev poziv 27. avgusta 1804. godine, da se u Hercegovini podiže ustanak. Ivelič je 12. decembra 1804. poslao poruku Gagoviću, da Hercegovci treba da po želji ruskog cara budu pokorni Turcima. Njegovom kuriru u Dubrovniku, ruskom majoru Miletiću predao je hercegovački iguman Trofin pri kraju 1804. molbu za ruskog cara, u kojoj se tražila ruska zaštita za Hercegovinu. Štaviše, istim povodom u Dubrovnik je u januaru i februaru 1805. na razgovore kod ruskog konzula Fontona nekoliko puta dolazio hercegovački mitropolit.

Francuska spoljna politika je tokom Prvog srpskog ustanka zauzimala proturski stav. Napoleon se od 1799. zalagao za teritorijalni integritet Turskog carstva i time bio protiv ustanka Srba 1804. godine, smatrajući ga ruskim djelom. Dalmacija je za Napoleona bila strateški značajna, dok su o Bosni Francuzi slabo znali, iako su konzularnog činovnika imali u Travniku još od 1793. godine. Štaviše, u Napoleonovom ministarstvu spoljnih poslova

se u maju 1806. smatralo, da je Bosna sastavni dio Srbije. Francuzi su zaposjednuvši Dalmaciju 1806. prvi put došli u kontakt sa evropskom Turskom, odnosno sa Bosanskim pašalukom, odakle su im se Srbija i Bosna učinile mostovima za prodor ruskih snaga na Mediteran. Vjerovatno zbog straha od Rusa list „Gazeta” pisao je o navodnom dogovoru Napoleona i cara Franca I, da se ujedinjenim snagama za Austriju zaposjednu Bosna i Srbija. Kombinacije francuske politike prema Srbima mijenjale su se tokom njihovog kratkog boravka u Dalmaciji. Dolaskom Francuza u Dalmaciju 1806. godine, započelo je njihovo „udvaranje” Turcima. To je vjerovatno i bio razlog što su im se u oktobru 1806. suprostavili Hercegovci iz trebinjskog kraja. Napoleon je imao novi plan, koji je imao za cilj da ojača Tursku i suprostavi je Rusiji. On je direktno podbadao sultana Selima III, da što prije uguši ustanak u Beogradskom pašaluku. Pjer David je tokom svoje konzularne misije u Travniku, za kratko vrijeme u potpunosti pridobio bosanskog vezira, frankofila Hozref Mehmed–pašu, nekadašnjeg egipatskog vicekralja, inače vatrenog pristalicu reformi Selima III i Napoleonovog obožavaoca. Zadatak novog francuskog ambasadora u Carigradu Sebastijanija avgusta 1806. bio je, da se Porta pridobije na stranu Francuske protiv Rusije. Sebastijani je Turcima sugerisao da odbace srpske zahtjeve za autonomiju i da silom uguše njihovu pobunu. Turska je prihvatila prijedloge i počela da saraduje sa Francuskom, čime je pokvarila odnose sa Rusijom. Po nagovoru Pariza, Turci su svrgli vlaške i moldavske autonomne kneževe, pod optužbom da su ruski špijuni. To je bio osnovni povod da u avgustu 1806. izbiju diplomatski sukobi između Rusa i Turaka. Da bi umirili Srbe i osigurali mir u svojoj pozadini, Turci su Karađorđu ponudili autonomiju („Ičkov mir”). Francuzi, da bi olakšali front prema Rusiji nagovarali su Turke u rat protiv Rusije. Porta je u decembru 1806. objavila rat Rusiji, a Srbijanci su odbacujući „Ičkov mir” nastavili ustanak protiv Turaka. Po Bosni su u to vrijeme kružile priče, da se vezir Mehmed–paša „pofrancuzio” i da svoj vezirat planira predati Napoleonu. Jedino od čega je trebalo zazirati po bosanskom veziru bili su Rusi, protiv kojih je ljeta 1806. objavio mobilizaciju svih spahija.

Austrija je, kao i Francuska strahovala od mogućeg povezivanja ustanika u Bosni i Hercegovini sa ustanicima u Beogradskom pašaluku, kao i njihovog oslanjanja na Rusiju. Nije bez razloga špijun Vlatković nekoliko puta upozoravao bečku vladu, kako su mu poznate namjere „Razischen Nation” (Srba–B. T.) u Bosni, kao i da je među pravoslavcima na Balkanu postojala organizovana saradnja. Međutim, vijesti iz februara 1807, da će Rusi sa 35.000 vojnika izvršiti invaziju u Bosnu bile su prema francuskom konzulu neosnovane. Njega je više zabrinjavalo, što su ruske uhode bile uspješne u zastrašivanju stanovništva Francuzima i što su ga u Travniku smatrali za čovjeka koji je služio za izvršenje međudržavnog transfera. Ovakve glasine pripisivane su sve razvijenijoj ruskoj špijunskoj mreži, čijeg su jednog agenta marta 1807. turske vlasti uhvatile u Travniku i podvrgle teškom mučenju. U ove ruske intrige bio je uvučen i crnogorski vladika, koji je u aprilu 1807. godine Rusima garantovao odanost bosanskih Srba. Svoju

bliskost sa bosanskim Muslimanima konzul David je pokazivao od prvog dana, pogotovo kada je u aprilu 1807. prisiljavao bosanskog vezira da se suprostavi i započne ratovanje protiv Srbije. Austrija je paralelno sa širenjem špijunske mreže uvela još početkom 1807. najstrožiju zabranu izvoza oružja u Bosnu i tačno na vrijeme osujetila planove ustanika Jovana Jančića Sarajlije u Bosanskoj Krajini. Ona je to radila preko saobraćajne infrastrukture. Na proljeće 1807. godine Austrijanci su imali gotov plan cesta koje su vodile od rijeke Zrmanje u Bosnu. Vlatković je u septembru 1807. informisao zapovjednika Petrovaradinske generalne komande barona Simbšena o misiji sarajevskog vladike Kraljevića, prijatelja Francuza, a u oktobru 1807. barona Hilera o aktivnostima Francuza. Austrijanci su raspolagali informacijama iz prve ruke, jer je za Vlatkovića novembra 1807. radio lični vezirov ljekar Disiljeri. Znali su, takođe, da se Jančić dopisivao sa Kraljevićem, koji je u Vinkovcima potpuno naivno tražio od barona Simbšena pomoć u oružju za podizanje ustanka u Bosanskoj Krajini. Simbšen mu je odgovorio da iskustvo iz posljednjeg rata 1788–1791. govori, da su sva obećanja o privrženosti pravoslavni u Bosni Austriji „prazna” i da Austrija zbog toga ne može da podrži njihov ustanak. Jančić je ljeta 1807. očekivao pomoć Austrijanaca, a prvo ozbiljnije austrijsko praćenje njegovih priprema bilo je u septembru 1807. godine, da bi već krajem narednog mjeseca Austrijanci saznali, da je Kraljević od ovoga tražio podizanje ustanka. Austrijski izvori ponovili su ranije želje bosanskih Srba, kada su se u novembru 1807. knezovi iz Bosne obratili Austrijancima sa nadom, da im pomognu oko podizanja ustanka. Ovaj poziv morao je da dolazi od Jančića. Austrijanci ne samo da nisu hrišćanima pružili pomoć, nego su dvije godine kasnije aktivno učestvovali u gušenju Jančićeve bune. Praćenje granice i zabrana izvoza oružja, nastavljena je pogotovo 1808. godine. U ovom poslu Austrijanci su imali veliku pomoć Rusa. Kapetan Novokršteni povjeravao se januara 1808. jednom austrijskom službeniku, da se u Bosni sprema podizanje ustanka. Tokom priprema za rat sa Francuzima u jesen 1806. godine, car Aleksandar I i ruski šef diplomatije Budberg izjavljivali su austrijskom poslaniku u Petrogradu, da Rusija namjerava preko Srbije i Bosne napasti Francuze u Dalmaciji. Ruski pukovnik markiz Pauloči poslat je u junu 1807. u Bosnu, da kod domaćih hrišćana ispita te mogućnosti. Nema sumnja da je ruska prisutnost u Moldaviji i Vlaškoj u aprilu 1807. doprinosila ohrabivanju bosanskih hrišćana. To je bio glavni razlog što je bosanski vezir naredio pravoslavnim kaluđerima, da u crkvenim molitvama propovijedaju protiv ruskog cara Aleksandra.

Francuski poslanik na Porti Sebastijani, ali i David u Travniku otpočeli su sa Turcima pregovore, da se preko Bosne u Srbiju propusti francuska vojska, koja je imala dalje da produži za južnu Rusiju. Ta formacija od 25.000 vojnika bila je 1807. više nego spremna, da u korist Turaka preko Bosne, kao tranzitne stanice, izvrši invaziju na pobunjeni Beogradski pašaluk. Međutim, Napoleonovom pobjedom nad Rusima u bici kod Prajsiš Ajlaca i Fridlanda početkom 1807. godine, Rusi su natjerani na mir u Tilzitu jula 1807. godine, nakon čega su se čak sprijateljili sa Francuzima. Rusija je

zblizavanjem sa Francuzima samo tražila okončanje rata sa Turcima. Mirom u Sloboziji avgusta 1807. uz posredovanje Francuske, izmirile su se Rusija i Turska, a Srbijanci su ostavljeni na cjedilu. Nakon famoznog „Tilzitskog” izmirenja između Francuske i Rusije 7. jula 1807. obustavljeno je i dotadašnje Napoleonovo antisrpsko raspoloženje. Za vrijeme kratkotrajnog savezništva sa Rusijom, Napoleon je Karađorđa predlagao čak za kralja Slovena. Sa druge strane, konzul David pisao je 15. avgusta 1807. svojoj vladi, da je Tilzitski mir dodatno uznemirio bosanske Turke i pojačao njihov strah od Napoleona.

Prvi austrijski konzul u Travniku Paul fon Mitezer imao je 1807. osnovni zadatak, da uvjeri bosanskog vezira da se na Bosnu sa austrijske strane ne priprema vojna intervencija. Mitezer je brzo istisnuo francuski uticaj na bosanske katolike, kojima je u ime svoje vlade odmah predao pomoć od 800 forinti godišnje. On je od Francuza htio otrgnuti i pravoslavne, koji su preko dalmatinskog arhimandrita Zelića već vodili pregovore sa generalom Marmonom. Austrija je preko svoga konzulata htjela steći jasniju sliku o Francuzima i Rusima i ona u to vrijeme nije ozbiljno računala sa okupacijom Bosne i Hercegovine, iako je jedna jaka struja u njenoj politici, već tada forsirala taj kurs. Beču je turski integritet bio važniji, sigurno više od nepoznatih susjeda na njenim jugoističnim granicama. Radeći na održavanju dobrih odnosa sa Turcima, oružje i nakit koji su slati austrijskom konzulu Mitezeru 1807. bili su namijenjeni za potkupljivanje bosanskog muslimanskog plemstva, katoličkih fratara, kao i pravoslavnih popova, koji su agitovali za njenu politiku. Austrijska spoljna politika bazirala se na čekanju skorijeg francuskog vojničkog poraza, nakon čega bi se Bosna i Hercegovina po prirodi stvari ujedinila sa Dalmacijom i postala njen sastavni dio. Od tada, Austrija je gubitke od Napoleonove blokade kompenzirala sve jačim ulaskom u Bosnu sa trgovačkim kapitalom.

U vrijeme izmirenja Rusije i Francuske, a potom Rusije i Turske krajem ljeta 1807. vođa Srba iz Bosanske Gradiške Jovan Jančić agitovao je po srpskim selima Bosanske Krajine za ustanak protiv Turaka. Odnosi Rusije i Francuske nakon potpisanog mira ljeta 1807. godine, sa čime je, što je vrlo moguće, naivno računao Jančić, bili su nimalo uvjerljivi. Takođe, na blizinu Rusa u Makarskom Primorju i Poljicama, u kojima su oni uspjeli pridobiti neke pobunjenike protiv Francuza srpski pokret u Bosni se nije mogao osloniti, budući da je kratko trajao.

Konzul David je početkom oktobra 1807. prenio vijesti u Pariz, da se po Bosni pričalo kako je sultan Bosnu ustupio Francuskoj što je uznemirilo domaće Muslimane, ali ne i pravoslavne, koji bi bili najradosniji da im Rusija zagospodari. Za razliku od bosanskog vezira, njegovi najbliži ljudi: Sulejman-paša Skopljak, Sunulah-paša i Miralem-paša, četiri alajbega i gotovo svi kapetani bili su izrazito antifrancuski raspoloženi. Smjena profrancuskog vezira Mehmed-paše u novembru 1807. bio je prema mišljenju konzula Davida samo rezultat daljih intriga Austrije.

Inertnost Rusa za događaje u Bosni i njihovo dezavuisanje ustaničkog pokreta dobijalo je svoju završnicu krajem 1807. godine. Jedno Jančićevo pismo iz decembra 1807. u kome se on pitao, da li treba očekivati rusku podršku u ustanku u Bosni, Kraljević je predao ruskom konzulu u Srbiji Rodofinikinu, a ovaj ga poslao u Rusiju. Izigravanje Jančića trajalo je sve do marta 1808. godine, kada ga je Kraljević pozvao da dođe u Srbiju u manastir Bogovađu. Bilo je poznato, da je Kraljević u novembru 1807. agitovao kod Srbijanaca, da oni izvrše upad u Bosnu. Napoleon je već tada razmišljao da se Turci istjeraju iz Evrope, što je i predlagao Austrijancima i Rusima. Čak je i francuski poslanik u Petrogradu Golenkur poveo početkom 1808. pregovore o podjeli Turske. Rusija je za sebe tražila Srbiju, dok je za Bosnu dogovarano da je dobije Francuska ili da bude podijeljena između Francuske i Austrije. Međutim, Austrija ni tada nije bila raspoložena za podjelu Turskog carstva. U cilju daljeg jačanja veza Austrije i Turaka početkom 1808. u specijalnu misiju u Travnik je došao poručnik Badalić. Prije puta, Badalić je bio upozoren da u razgovorima sa francuskim konzulom i sa bosanskim Muslimanima uvijek uglađeno naglašava snagu austrijskog oružja.

Na proljeće 1808. su se uveliko prenosile dezinformacije, da će Francuzi, Rusi i Srbi zajednički napasti Bosnu. U međuvremenu, do bosanskih Srba dopirale su vijesti da je Karađorđev zahtjev za obnovom srpske države bio odobren od Rusa. Međutim, u pripremi ustanka najveći nedostatak bio je pomanjkanje konspiracije. Najodgovornija ličnost za propast Jančićeve bune svakako je Kraljević, kome je tokom tri godine, koliko je pripremao ustanak svu njegovu prepisku hvatala austrijska pogranična služba. Austrija je već s početka ljeta 1808. sve konce u Bosni držala čvrsto u svojim rukama. U Travniku se pročulo da će Rusija uskoro zauzeti Vidin, Karađorđe Sarajevo, a Austrija prvo Bihać, a zatim cijelu Bosnu. Beč je za saveznike pridobio i vrh pravoslavne crkve u Bosni. Mitezeru su početkom oktobra 1808. na noge u Travnik došli sarajevski mitropolit Kalinik i zvornički vladika Joanikije, prije svega da se tuže na Kraljevića i izjasne za Austriju.

Zebnja Austrijanaca pojačana je naročito nakon Kraljevićeve prepiske sa Srbijancima, kao i odlaska na poklonjenje generalu Marmonu u Dalmaciju. Na jesen 1808. sa generalom Marmonom i upravnikom Dandolom, u Dalmaciji se susreo i Jančić, zatraživši tom prilikom 1.000 vojnika neophodnih za pobjedu nad Turcima u Bosni. Jančić je Francuzima nudio cijelu Bosnu, uz garanciju da istu želju ima i Srbija. Marmon mu je obećao pomoć, ali u „datom trenutku”. I Srbijanci su, kad ih je Rusija svojom neaktivnošću dovela u kritičnu situaciju, u jednom trenutku 1809. razmišljali da zaštitu potraže od Napoleona, uz garanciju da će to uraditi i bosanski Srbi. U instrukcijama Karađorđevom poslaniku u Beču, istaknuto je da se od Francuza očekuje samo materijalna pomoć i novac, kao i da će se srpska vojska sjediniti sa francuskom na Uni i kod Dubrovnika. Ponudu je Napoleon odbio najviše iz obzira prema Turcima. Ovo je bila šansa i za

Kraljevića, koji je kao odani francuski prijatelj, pozivao u to vrijeme Jančića da dođe u Sremsku Mitrovicu, kako bi se dogovorili oko ustanka i vidjeli sa Karađorđem.

Konzul Miteser je 27. septembra 1809. dobio naređenje iz Beča, da vijesti o srpskim pripremama ustanka u Bosni prenese turskim vlastima i da odgovornost za to prebaci na Francuze i Ruse. I dok je naredba putovala do Travnika, ustanak je već bio ugušen. Interesantno je, što su Turci za podizanje ustanka optužili Austriju, pa se Mitezer morao pred oko pedesetak aga i begova u Travniku pravdati, da je Austrija imala najmanje interesa da pomaže srpski ustanak u Bosni. Potkazivanje ustanika sa sigurnošću se može pripisati austrijskom inspektoru u Staroj Gradišci Kotvicu, kome se 28. avgusta 1809. godine Jančić obratio, da jedno njegovo pismo otpremi do Sremske Mitrovice ili Zemuna. Kotvic je to učinio uslovljavajući Jančića da mu saopšti sadržaj pisma.

Ruska spoljno-politička aktivnost bila je po potrebi usmjerena i na podizanje Hercegovine. Ruski izaslanik Stefan Sankovski, koji je izvještaje o Hercegovini dobijao od tamošnjih popova, pisao je nakon propasti Drobnjaka 4. septembra 1806. piskom arhimandritu Gagoviću o potrebi podizanja Hercegovine protiv turskih saveznika Francuza. Nakon pogoršanja odnosa sa Portom, Sankovski je početkom 1807. razdijelio proglas među Hercegovce, pozivajući ih na ustanak. Petar I Cetinjski, koji je 22. februara 1807. izradio plan invazije na Hercegovinu, aprila iste godine je od njega odustao. Umjesto da Hercegovcima i Crnogorcima pruži podršku, ruski glavni zapovjednik admiral Senjavin je u aprilu 1807. otplovio u Egejsko more da pomaže Britancima u napadu na Bosfor i Dardanele. Ovaj potez uticao je na Sankovskog da početkom maja 1807. odustane od cijelog ustaničkog plana. Rusija je tokom 1809. obnovila ratne sukobe sa Turcima, pa su se Srbi u Bosanskoj Krajini našli u ulozi ruskih saveznika. Rodofinikin je 1809. javljao Bagrationu, da bi ustanicima u banjalučkom kraju trebalo sa ruske strane doturiti oružanu pomoć. Da li je to i ostvareno, nije poznato, ali se zna da je Jančić uspostavio vezu sa Rodofinikinom, a sva njegova pisma u kojima je od Rusa tražio pomoć, ostajala su bez odgovora. Sumnje u Kraljevića pojačane su kada jedno Jančićevo pismo, koje je Kraljević primio na Božić 1809. godine, da bi bilo poslano na odobrenje u Rusiju, nije stiglo na određište ni nakon tri mjeseca. Srbija je početkom 1809. ušla u novi rat sa Turcima sa idejom konačnog oslobođenja i ujedinjenja srpskih zemalja. Ruski general Prozorovski izrazio je sumnju u obećanja srpskog emisara u Jašiju Ivana Jugovića, da bi se bosanski Srbi pridružili koaliciji sa Srbijom i Crnom Gorom u novom ratu sa Turcima. Tokom rata između Austrije i Francuske 1809. izgledalo je kao da će Francuska i Rusija obrazovati koaliciju u borbi protiv Turske i Austrije. Car Aleksandar I je francuskom poslaniku u Petrogradu isticao, da bi Srbijanci mogli u Bosni za Francuze napraviti „korisnu diverziju”. U ovom pogledu, Francuzi su vjerovatno tražili Karađorđeve garancije, kada

mu je konzul David poslao četiri oficira sa kojima je morao stalno da održava vezu.

Austrijsko praćenje situacije u Bosni nastavljeno je pogotovo 1809. godine, kada se strahovalo od mogućeg povezivanja ustanika iz Srbije sa razbijenim ustanicima u Bosni. Baron Laterman je pisao 6. oktobra 1809. iz Zagreba o navodnom ubacivanju dvadeset srpskih emisara krajem septembra 1809. u Bosnu, sa težnjom da se ustanak proširi i na Bosansku Krajinu. Austrijance je, prije svega, moralo da brine Karađorđevo imenovanje katolika Ivana Samardžića–Kosančića iz Jajca u januaru 1808. za svog buljubašu, uz obećanje da će ga proglasiti i za komandanta cijele „Turske Hrvatske” (Bosanska Krajina-B. T.), ako na ustanak protiv Turaka podigne katolike. Bosanski katolik Samardžić je, po nekim informacijama, trebao da vodi koordiniranu vojnu akciju sa francuskom i ruskom vojskom, koje bi sa dvije strane upale u Bosni. Nije slučajno jedan od osnovnih zadataka austrijskog konzulata u Travniku bio kontrola i nadzor nad aktivnostima katoličkog stanovništva i njegovog klera. Najbolji primjer austrijske antisrpsko–katoličke agitacije u Bosanskoj Krajini bilo je, kada se septembra 1809. grupa katolika iz okoline Banjaluke, predvođena ivanjskim župnikom fra Jozom Ivićem oružjem suprostavila ustanicima.

U Travniku se decembra 1809. govorkalo, kako je Napoleon tajnim ugovorom privolio austrijskog i ruskog cara da sporazumno rade protiv Turskog carstva, pri čemu bi svaki od saveznika dobio dio Bosanskog pašaluka. Porta je krajem iste godine upozorila bosanskog vezira, da „Moskov (Rusi-B. T.) navaljuje na Oziju i Jerkjoj”, i da se pripazi njihovih saveznika Srba „koji se ne razlikuju od Rusa”, pogotovo od njihovih aktivnosti u Bosni. Ipak, do francusko–ruske saradnje nije došlo. Koliko ovo ima veze sa propašću Jančićevog pokreta, može samo da se nagađa. Ono što je istina je, da je pretjerano Kraljevićevo oslanjanje na generala Marmona u Dalmaciji imalo za rezultat ubrzanu propast ustanka. Kao zaslužnom građaninu, Francuzi su Kraljeviću poklonili jednu zgradu u Šibeniku, dok mu je Napoleon lično darovao 1.500 dukata, imenujući ga 26. marta 1810. za dalmatinskog episkopa.

Poslije kraha Jančićevog pokreta, dolazak osloboditeljice Srbije u Bosnu ostao je bez izgleda. Samo poneki umniji bosanski Srbi naivno su očekivali spas od Francuza, kao što je bio slučaj sa popom Dimitrijem Stojanovićem iz Srpskog Volara kraj Prijedora. On je vladici gornjokarlovačkom Mojsiju Miokoviću pisao, da se na proljeće 1810. iskreno nada francuskoj akciji u Bosni. Francuzima su se nudili i neki anonimni mešetari iz banjalučkog kraja, što bi se moglo dovesti u vezu sa francuskim vijestima da će Karađorđe do Uskrsa 1810. napasti Bosnu. Njih, opet treba povezati sa takozvanim „Trećem memoarom o Bosni”, pisanim za generala Marmona, u kome se govorilo o spremnosti bosansko-krajiških Srba za podizanje novog ustanka u savezu sa Francuzima, pri čemu se planina Kozara navodila kao moguće mjesto okupljanja. Čak je neki pravoslavni iz Banjaluke posjetio februara 1810. francuskog konzula u

Travniku, tražeći pomoć za oslobođenje, tvrdeći da u banjalučkom okrugu ima 30.000 ustanika spremnih za rat. Po drugi put, tokom februara, samozvani vođa banjalučkih Srba tajno je došao kod francuskog konzula, ponudivši da se Srbi iz toga kraja ponovo podignu na oružje u korist Francuza. Konzul David otpratio ga je oštrije nego prvi put, vjerujući da je riječ o špijunu bosansko-krajiških aga i begova, preko koga su ovi ispitavali okupacijske namjere Francuza. Karađorđe je 1811. bio spreman, kako je i naveo u pismu Napoleonu, priznati ga za cara, pod uslovom da se svi južni Sloveni okupe u jednu državnu zajednicu. Rusija u koju su Srbi polagali nadu pred sudar sa Napoleonom 1812. prepustila ih je konačnoj sudbini, poslije čega su bili poraženi.

Austrijanci su početkom jula 1811. imali informaciju, da se Srbijanci i Rusi spremaju upasti u Bosnu, kao i da je Karađorđe pozvao pravoslavne u ovoj provinciji da se pridruže ovoj akciji. Ovu su bile samo glasine, ali nada za prodor Rusa u Bosnu koja se nazirala u ugovoru sklopljenim između Rusa i Turaka u prvoj polovini januara 1812. godine, u kome je zacrtana klauzula, po kojoj bi Rusi u slučaju rata protiv Francuske imali slobodan prolaz vojske preko Bosne za Ilirske pokrajine, nije nikada ostvarena. Rusi su u ovoj „Jadranskoj ekskurziji” računali na 10.000 vojnika, koji bi preko Srbije i Bosne ušli u Ilirske provincije, a preko njih i u Italiju. Na podizanju ustanka Srba u Bosni, zajedno sa Karađorđem, radio je tada ruski potpukovnik u Beogradu A. Poljev. Plan nije ostvaren, jer se ruska vojska u međuvremenu, zbog dubokog Napoleonovog prodora prema Moskvi povukla iz Srbije. Tokom čitavog francuskog prisustva u Dalmaciji, protiv Francuza su energično bili, ne samo hercegovački sveštenici katoličke, već i pravoslavne crkve. Ovo je 1812. poslužilo novoj ruskoj spoljno-političkoj agitaciji protiv Francuza u Ilirskoj provinciji, kojom se, da bi se Francuzi zadržali na toj strani, željela pod vođstvom Gagovića izazvati pobunu u Dalmaciji. Čitava stvar je propala, jer su Rusi nerealno računali da se iz pokreta u Hercegovini i Bosni za njihovu akciju može podići 600.000 južnih Slovena. Takođe, nastojanje Austrije da preko Karađorđa zagospodari i Bosnom, tako što je nakon njegovog bijega iz Srbije u Austriju septembra 1813. zamalo imenovan za austrijskog kneza Srbije i Bosne, propalo je zbog njegovog odbijanja.

ZAKLJUČAK

Uticaj tri velike evropske sile: Austrije, Francuske i Rusije na društveno-politički položaj Bosne i Hercegovine bio je za deset godina Prvog srpskog ustanka nemjerljiv. Etatistička politička ideja ustaničke Srbije bila je u Bosni dezavuisana jednako od Francuske i Austrije, kao što nije bila podržana ni od Rusije. Paternalistički odnos Ruskog carstva prema bosanskim Srbima doveden je u ozbiljno pitanje, pogotovo kada je zbog nemoći da se sjedini sa srpskim ustankom njihov ustanički pokret bio od sve tri sile izolovan i na kraju ugušen.

BETWEEN THE GREAT POWERS: BOSNIA AND HERZEGOVINA IN THE FIRST SERBIAN UPRISING (1804–1813)

Mr Bratislav Teinović

Abstract: The interests of three great Powers: Austria, France and Russia coincided during the First Serbian Uprising (1804–1813) in the Bosnian pashaluk to a much larger extent than in the Pashaluk of Belgrade. Foreign policy of France towards the Serbs during the First Serbian Uprising was pro-Ottoman. Both Austria and France feared the rebels in Bosnia might ally with the rebels in the Pashaluk of Belgrade and connect with Russia. It was a dangerous game for Austria that Karadorde played with involving not only Bosnian Serbs in the rebel movement, but Catholics in Bosnia as well. That was the reason Austria made the most effort of any European power to extinguish the fire of rebellion in Bosnia. The Ottoman integrity was more important to Vienna, certainly more important than the position of Christians on the south-eastern borders of Austria.

Key words: *Bosnia, Great Powers, Austria, Russia, France, rebellion*

LITERATURA

1. Чубриловић, В. (1992): *Први српски устанак и босански Срби*, у: „Погледи Васе Чубриловића на српску историју XIX и XX века”, Београд
2. Екмечић, М. (1989): *Стварање Југославије 1780-1918*, I, Београд
3. Екмечић, М. (2007): *Дуго кретање између клања и орања, Историја Срба у Новом веку 1492–1992*, Београд
4. Храбак, Б. (2004): *Босна и Херцеговина у доба Првог српског устанка*, Бањалука
5. Јелавић, В. (1904): *Iz prepiske francuskog generalnog konzulata u Travniku u godinama 1807–1814*, Glasnik Zemaljskog muzeja, XVI, Sarajevo
6. Кетуга, Ш. С. (1914): *Први српски устанак под Карађорђевићем, од године 1219. по Ниш. или 1804. по I. до добитка аутономије*, Sarajevo
7. Попов, Ч. (2008): *Источно питање и српска револуција 1804–1918*, Београд
8. Стојанчевић, В. (1971): *Јужнословенски народи у Османском царству од Једренског мира до Париског конгреса (1829–1856)*, Београд
9. Шљиво, Г. (1992): *Bosna i Hercegovina 1788–1812*, Banjaluka
10. Теиновић, Б. (2011): *Велике силе и устанци у Босни и Херцеговини током XIX вијека*, (рукопис магистарске тезе), Филозофски факултет, Бања Лука
11. Тошковић, Ј. (1927): *Односи између Босне и Србије 1805–6 и Бој на Мишару*, Суботица
12. Трухелка, Џ. (1918): *Вошњаци и први српски устанак*, Glasnik Zemaljskog muzeja, god. XXIX–1917, Sarajevo